

Restaurarea unei lăzi venețiene din secolul al XV-lea

Gabriela NEGOESCU*
Daniela VĂCARIU**

Italian chests (cassone) are important pieces of furniture items from Italian Renaissance period. Dowry chests used at wedding rituals were richly decorated, crafted by artisans and famous artists. Venetian chest from 15th century belongs to the Romanian Academy and is part of the museum's collection of ancient art „ing. Dumitru Minovici”. The restoration of this item was a laborious operation of research, investigation of materials and manufacturing techniques as well as a wide variety of processes and restoration techniques which included wooden support, applications and polycrome layers.

This work received the Grand Prize for restoration at the National Restoration Salon, Craiova 2013.

Keywords: cassone, venetian chest, dowry chests, stucco, wedding, restauration, chemical investigations, degradations
Cuvinte cheie: cassone, ladă venețiană, lăzi de zestre, stucatură, nuntă, restaurare, investigații chimice, degradări

Cassonele este un tip de ladă de zestre care a cunoscut o dezvoltare în Italia secolelor XV-XVI fiind reprezentative pentru păturile sociale bogate. Lăzile erau confecționate de meșteri artizani consacrați. Acest tip de ladă a fost foarte bogat ornamentată cu aurituri, picturi, intarsii, uneori chiar cu sculpturi în fildeș și bronz. Datorită ornamentației prețioase cassone-urile au fost de multe ori dezmembrate în secolele următoare și folosite ca decorațiuni de perete.

În mod tradițional lăzile erau obiectele principale care participau la procesiunile de nuntă care se desfășurau pe străzile orașului de la casa miresei la casa mirelui, drum parcurs pentru etalarea bogăției trusoului miresei și statutului social al familiei din care provenea. În legătură cu ornamentarea cassone-urilor, acestea erau decorate pe fronton și pe laterale, însă existau și cazuri în care erau decorate și pe spate, cu toate că această parte era observată doar în timpul procesiunii miresei spre noua ei casă. De asemenea, interiorul capacului era adesea și el decorat și uneori inventarul zestrei era scris pe capac. În ceea ce privește interiorul lăzilor, acesta a fost căptușit de cele mai multe ori cu materiale textile scumpe.

Cassone-urile italiene aveau trei funcții principale pentru care au fost realizate. Aceste funcții sunt:

1. **De reprezentare socială**, fast, spectacol și paradă. Această primă funcție de reprezentare socială era pusă în evidență în ziua nunții, când tânăra fată pleca din casa familiei sale spre casa mirelui. Cassone-ul bogat ornamentat arăta bogăția familiei fetei și clasa socială din care aceasta făcea parte.

2. **De depozitare și odihnă**. Lada de căsătorie era folosită ca spațiu de depozitare pentru dantelării, broderii, haine, țesături prețioase, bijuterii și alte obiecte de valoare.

3. **De învățătură, gloriificare sau inspirație**. Aceste cufere aveau reprezentate scene din viața de zi cu zi, scene din mitologia clasică foarte populare în acel moment, scene cu membrii familiei sau scene grotești¹.

Prezentarea piesei

În urma solicitării Academiei Române am făcut o expertiză privind starea de conservare a unei lăzi venețiene datată în secolul al XV-lea. Expertiza a fost realizată de un colectiv de experți ai CNM Astra Sibiu, care s-au deplasat la București la Muzeul de Artă Veche „ing. Dumitru Minovici”.

Conform expertizei realizate de expertul muzeului domnul Deac Mircea, (atestatul de M.C.C. cu nr. 47 din 27.01.2003), cufărul, înregistrat în inventarul Muzeului Minovici sub denumirea „ladă

*expert, restaurator lemn policrom, Complexul Național Muzeal ASTRA Sibiu; e-mail: g_negoescu@yahoo.com

**inginer, expert investigații chimice, chimist specialist, Complexul Național Muzeal ASTRA Sibiu; e-mail: dana_canura@yahoo.com

¹ <http://www.cotidianul.ro/cima-da-conegliano-si-stralucirea-renasterii-venetiene-187566/>

venețiană” a fost evaluat conform criteriilor stabilite în normele de clasare în Patrimoniul Cultural National obținând un punctaj maxim de 840 puncte, fiind clasat în categoria Tezaur.

Din punct de vedere istoric lada venețiană se încadrează în perioada Renașterii Italiene de secol XV „treccrea de la Ogival la Renaștere”. Piesa aparține categoriei mobilierului cu valoare artistică deosebită.

Condiția piesei înainte de restaurare

După aducerea lăzii venețiene în laboratorul de restaurare lemn policrom din Centrul Astra pentru Patrimoniul Cultural, au fost efectuate o serie de teste și investigații complexe, împreună cu specialiștii investigatori. Lada venețiană a prezentat o problemă deosebită atât în ceea ce privește starea precară de conservare, identificarea completărilor și restaurărilor anterioare, cât și redefinirea structurală evidențiată prin adăugarea soclului inferior.

Din punct de vedere constructiv, lada venețiană este un tip de ladă cu soclu, cu susținere pe orizontală. Lada a fost confecționată din lemn de rășinoase debitat tangențial cu grosimea panourilor de 2 cm, cu îmbinări în unghi drept, fixate cu cepuri de lemn și cuie de metal lucrate la forjă. Balamalele, mânerul și colțarele fixate pe ladă sunt din metal.

Dimensiuni L-186 cm, l-60 cm, h-54 cm. Conform descrierii expertului Deac Mircea „Cufărul de lemn este decorat cu elemente ornamentale și figurative policrome. Decorul se caracterizează prin bogăția de ornamente, arabescuri, spirale frize și flori.

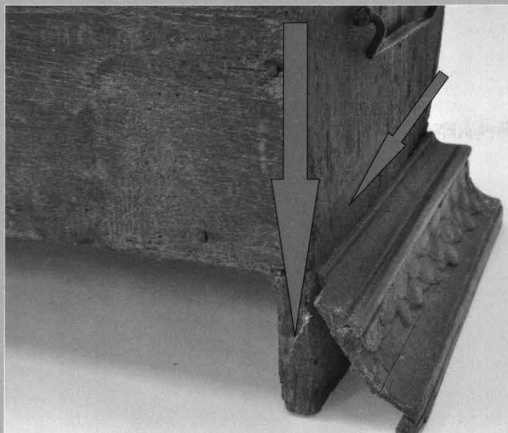
Marginile cufărului sunt curbate în interior spre postamentul de asemenea ornamentat. La mijloc se află un pătrat cu un echison heraldic (blazon) degradat și indescifrabil”.

În urma testelor și investigațiilor desfășurate pe obiect au fost constatate următoarele modificări:

Socluul inferior a fost adăugat ulterior, lemnul din care a fost executat este relativ nou, prezintă diferite nuanțe și este mai puțin finisat.

Lada a fost confecționată cu susținere pe verticală (adică lateralele lăzii formează cele două picioare de susținere) însă în urma redefinirii ei prin adăugarea soclului lada are acum susținere pe orizontală.

Ulterior confecționării lăzii s-a adăugat socluul. Pe suprafața de lemn a soclului s-a aplicat o stucatură cu un decor sub formă de solzi de pește. Prepararea soclului, cât și a stucaturii este deficitară deoarece nu are adhezivitate suficientă. La acestea se adaugă și influența factorilor de mediu în care a fost expus obiectul (cleiul devine casant în condiții de umiditate scăzută). După pierderea unei părți importante din stucatură s-a încercat o reparație prin aplicarea unui strat de culoare maro-roșcat, probabil pentru a masca degradarea.

Detalii privind schimbarea susținerii
de pe verticală pe orizontală
Details regarding changing the vertical
support to the horizontal

Detalii privind diversitatea lemnului
folosit la realizarea soclului
Details regarding the diversity
of wood used for the pedestal

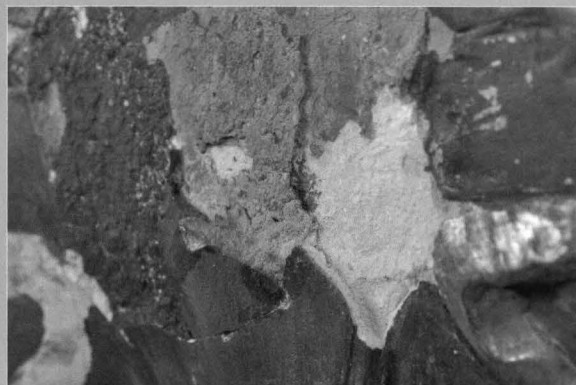
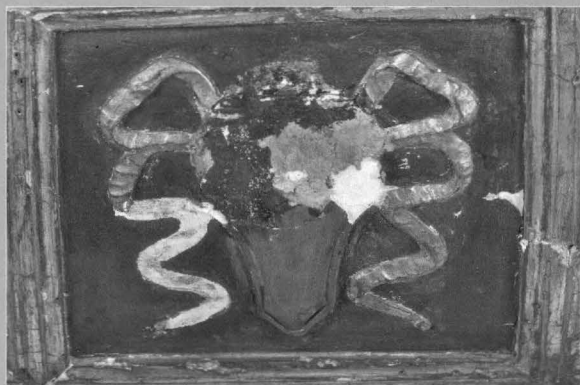

Detalii privind degradarea și pierderea stucaturii
Details regarding the degradation and loss of stucco

Asupra blazonului lăzii ca urmare a pierderii unei părți importante din aceasta s-a încercat refacerea și repictarea acestuia. Lateralele lăzii au fost și ele repictate, cu aceeași nuanță de maro care se întâlnește și pe soclu. Din pictura originală de pe laterale se mai păstrează cca. 35%.

În cele două casețe frontale pictura nu se mai păstrează, iar analizele chimice au evidențiat că pe aceste suprafețe s-a intervenit cu un vernis pe toată suprafața deteriorată.

Detaliu privind degradarea, pierderea și repictarea unei părți din blazon
Details of degradation, loss and repainting a part of heraldry

Decorul de pe cutia lăzii
The decoration on the box's chest

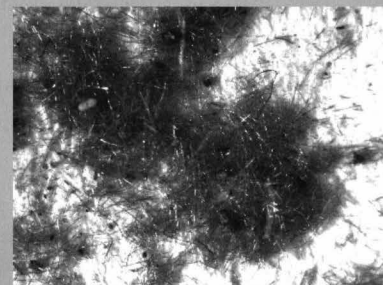
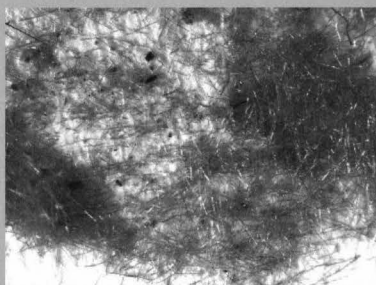
Detaliu degradare casetă fronton central
Detail on degradation of central gable box

Detaliu obturarea locașului pentru cheie
Detail on key slot obstruction

În galeriile orificiilor de zbor ale panoului original de pe capac s-a identificat un material sub formă de fibră metalică având culoarea cuprului. Acest material este posibil să fi fost utilizat ca insecticid.

Detalii material sub formă de fibră metalică
Details of materials under the form of metal fibers

La toate aceste intervenții neadecvate făcute de-a lungul timpului se adaugă tehnica de execuție originală, condițiile de microclimat precum și factorii biologici.

Degradări la nivelul suportului. Acesta prezintă degradări marcate prin fisuri, crăpături, fracturi precum și intervenții neadecvate concretizate în reparații improprie. Murdărie aderentă și ancrată pe toată suprafața. Atac biologic produs de insectele xilofage evidențiat pe capacul puternic degradat al lăzii unde se observă numeroase orificii de zbor și galerii. Acestea au cauzat în suport pierderi de masă lemnoasă, iar pe spatele lăzii sunt halouri de umiditate.

Degradări ale stratului pictural. Se întâlnește murdărie aderentă și ancrasată pe toată suprafața. Grundul prezintă pulverulunță fiind instabil pe anumite zone. Stratul pictural prezintă lovituri mecanice, zgârieturi, găuri și orificii de zbor ale insectelor xilofage cu perforarea stratului pictural. Lacune ale straturilor picturale sunt atât de suprafață, cât și de profunzime. Ele se întâlnesc pe toată suprafața piesei, aceasta având și o pronunțată uzură funcțională.

Investigațiile chimice au fost realizate în cadrul laboratorului CNM ASTRA Sibiu. Analizele efectuate au fost: examinări microscopice, teste microchimice și de ardere, stratigrafii, colorări specifice, microfotografii digitale.

Probele prelevate au fost supuse examinărilor microscopice și testelor microchimice specifice, de identificare a ionilor. Locurile de prelevare au fost atent selecționate astfel încât să ne ofere cât mai multe informații utile, în procesul de conservare și restaurare, pentru identificarea materialelor constitutive prezente.

Rezultatele investigațiilor chimice atestă prezența unui grund neomogen, grosier pe bază de cretă (CaCO_3) și ipsos ($\text{CaSO}_4 \cdot 2 \text{H}_2\text{O}$) în amestec cu clei animal (identificat prin colorare Fuxină Acidă 1%) și alb de plumb (carbonat bazic de plumb, $2\text{Pb}(\text{CO}_3) \cdot \text{Pb}(\text{OH})_2$). Testul pentru materiale grase este pozitiv cu formarea unei spume stabile².

Pe suprafața obiectului se observă prezența unei foițe aurii, cu conținut de Au, dispusă peste un strat de bolus roșu (oxizi de fier) ce conferă acesteia luminozitate.

Stratul de vernis prezintă o formă de îmbătrânire, o brunisare și aglomerare în granule.

Murdărie aderentă, prezentă în strat subțire³.

În paralel s-au efectuat analize și cu un spectrometru de fluorescență de raze X portabil tip InnovX Systems Alpha Series cu anticatod din W, suport științific acordat de Dr. Fiz. Niculescu Gheorghe.

Parametri de lucru: intensitate 6 microA, tensiune 40 kV, timp de achiziție 60 s⁴.

Rezultate:

Proba 1 albastru verzui caseta centrală

Verde de pământ, posibil în amestec cu galben de As.

Alb de Zn și alb de Pb cu sulfatul de Ba ca și filler în stratul de preparație.

Proba 2 maro închis caseta centrală

Oxizi de fier.

Proba 3 adeziv soclu stânga jos

Calciu în proporție de peste 10%.

Elemente identificate Ba, Fe, Zn, Pb, Sr, S, Cl.

Proba 4 maro cu adeziv și pigment roșu

Oxizi de fier.

Proba 5 lemn și roșu capac stânga sus

Oxid de fier și urme de alb de Ti și galben de Sn-Pb.

² Plesters Joyce, *Cross – Sections and Chemical Analysis of Paint Samples, Studies in conservation*, Volume 2, Number 3, 1956, p. 110 – 154.

³ Buletin nr. 400/13.

⁴ Niculescu Gheorghe, *Tehnici de investigații bazate pe obținerea și interpretarea imaginilor*, curs teoretic.

Ca>10%.

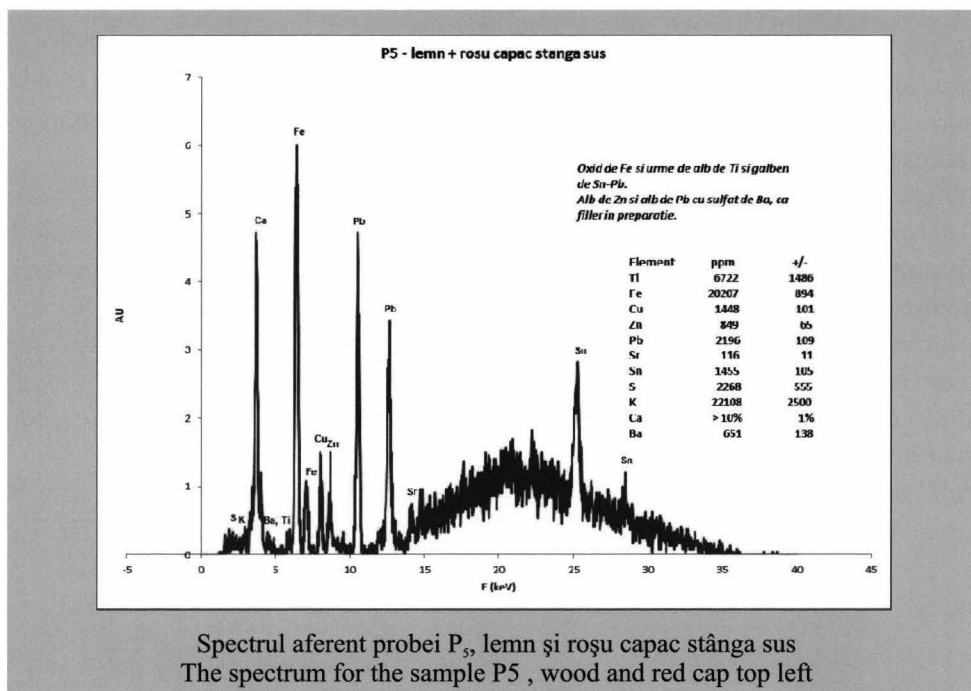
Elemente identificate: Ti, Fe, Cu, Zn, Pb, Ba Sr, Sn, S, K.

Proba 6 maro și alb lateral dreapta.

Oxid de fier.

Probă foiță, foiță de aur peste un strat de oxid de fier.

Stratul de preparare conține, la toate probele alb de plumb și alb de zinc cu sulfatul de bariu ca și filler.

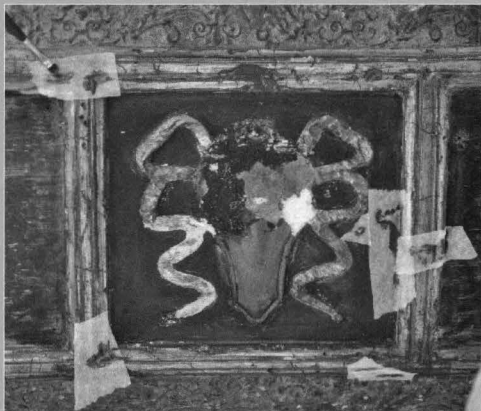

Restaurarea

În urma constatărilor făcute pe obiect s-a stabilit metodologia de restaurare adecvată.

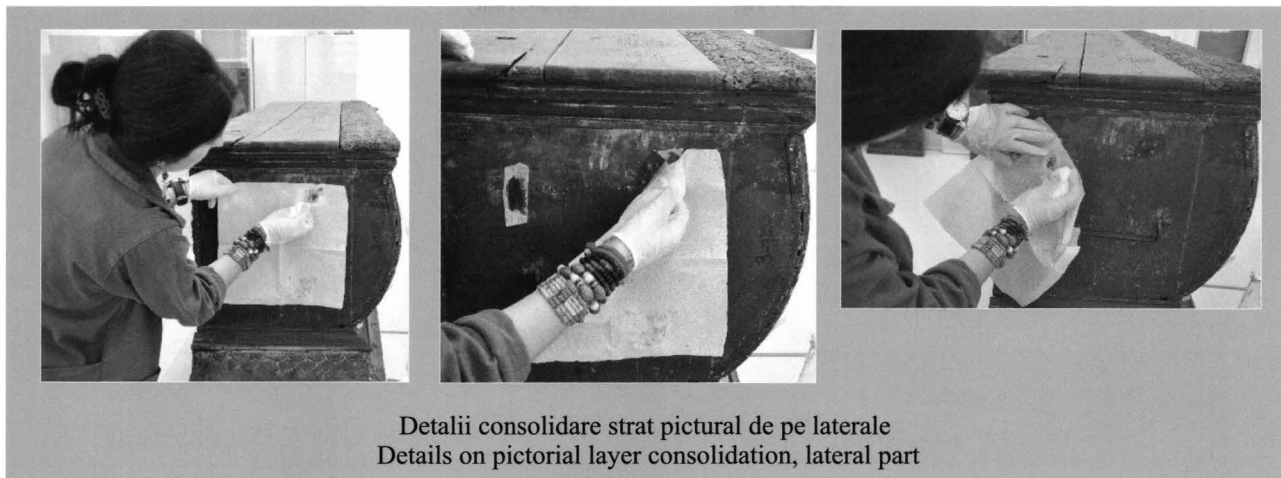
O primă operație după prelevarea probelor biologice și chimice a fost consolidarea straturilor, operațiune foarte importantă care constă în restabilirea coeziunii straturilor picturale și a aderenței dintre acestea și suportul din lemn. În acest fel se procedează la suplimentarea liantului îmbătrânit prin introducerea unor substanțe adezive compatibile.

Protejarea stratului pictural sau consolidarea sistemului pictural s-a realizat prin aplicarea foiței japoneze în zonele unde stratul de culoare și-a pierdut proprietățile adezive și coezive, se exfoliază, este pulverulentă sau prezintă cracluri. Procesul de consolidare a straturilor a fost dificil deoarece lada prezintă decor în relief, profile, suprafețe cu diferite unghiuri. Foița japoneză a fost aplicată pe stratul pictural prin pensulare dinspre centru spre extremități pentru a evita formarea bulelor de aer și deplasarea materialelor originale. Consolidarea s-a realizat cu o soluție caldă de clei de iepure în concentrație de 7%.

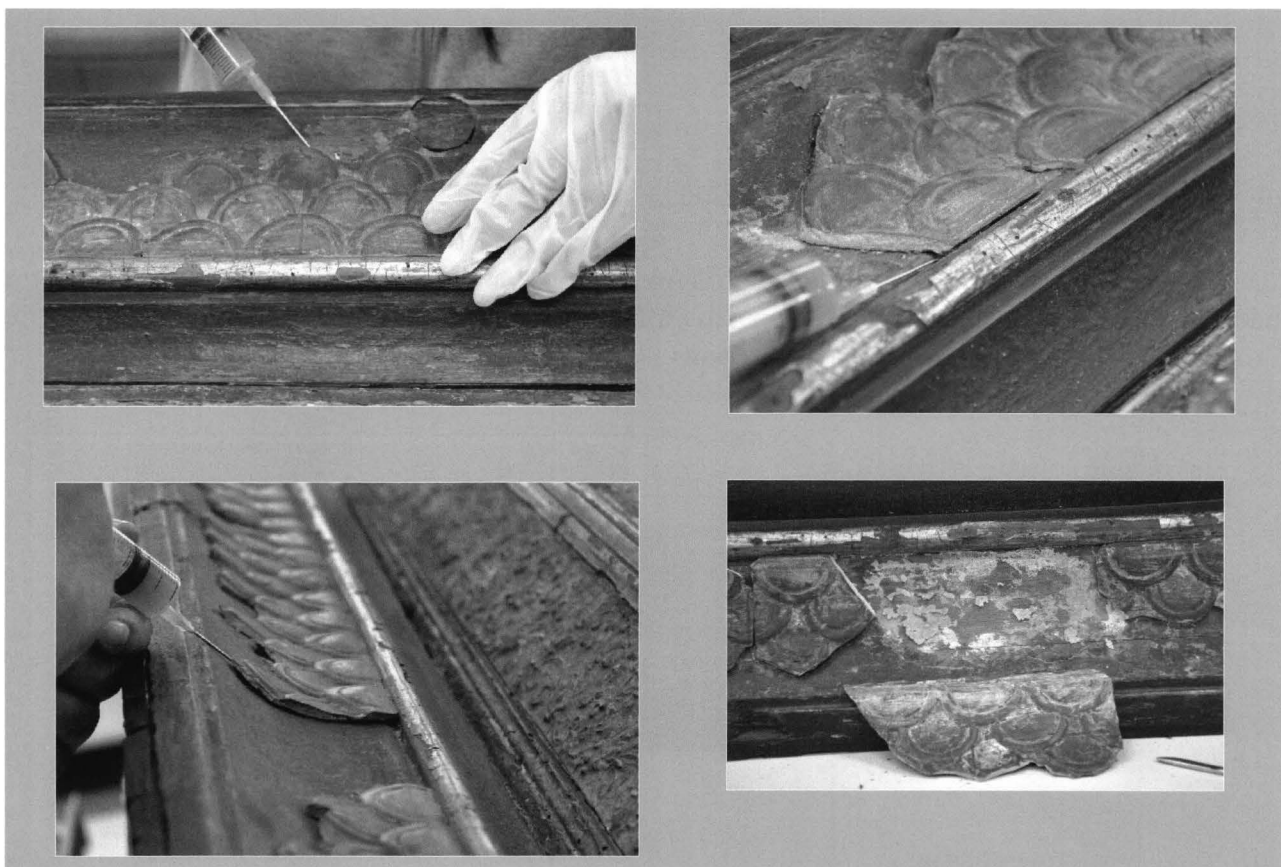
Detalii consolidare sistem pictural
Details on pictorial system consolidation

Atât repictările laterale ale lăzii, cât și stratul original prezentau o sensibilitate la apă. Aici suprafețele nu aveau strat protector. Am utilizat procedura de consolidare la cald cu clei de iepure. Extragerea surplusului de apă s-a făcut cu șervețele de hârtie tamponând suprafața cu un tampon de vată învelit într-un material textil pentru fixarea zonelor fragilizate.

Degradarea și pierderea unor părți importante din stucatura de pe soclu s-a datorat mișcării lemnului ca urmare a variațiilor de umiditate, precum și a faptului că greutatea și susținerea este acum pe soclu. La prepararea suprafeței soclului s-a folosit inițial o vopsea formată din pigment roșu și clei, fără adhezivitate mare la suportul de lemn, iar solzii au fost fixați peste acest strat de culoare neaderent și sensibil.

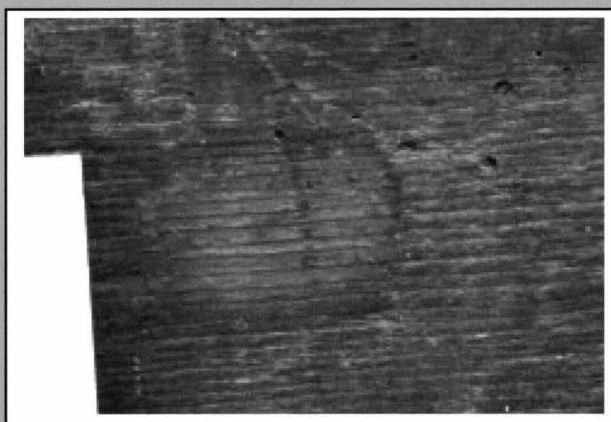
Procedeul de fixare și consolidare a stucaturii de pe soclu s-a realizat prin injectarea cu clei de iepure în concentrații diferite de la 7-20% pentru a umple golurile de aer formate. Bucățile de stucatură sensibile și fără aderență au fost desprinse de suport, curățite de cleiul casant și îmbătrânit, iar lipirea lor a fost făcută cu clei de iepure în concentrație de 20% pe suportul de lemn curățat. În unele locuri acolo unde a permis distanța dintre solzi și suport am folosit un lapte de chit pentru a umple golurile mari formate între ornamental cu solzi și suport. După lipire au fost adăugate prese de sticlă pentru fixare.

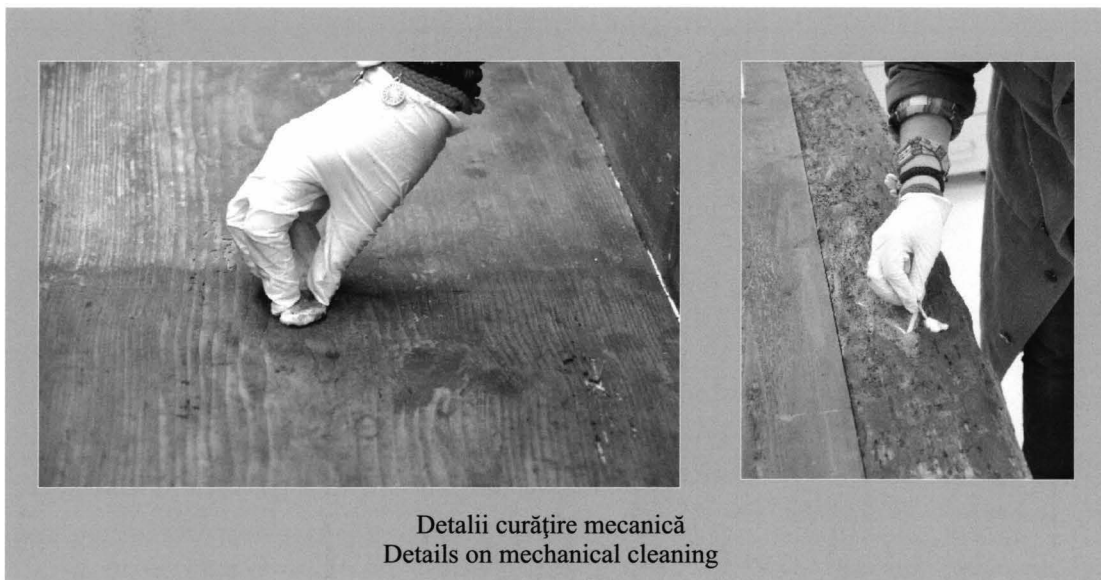

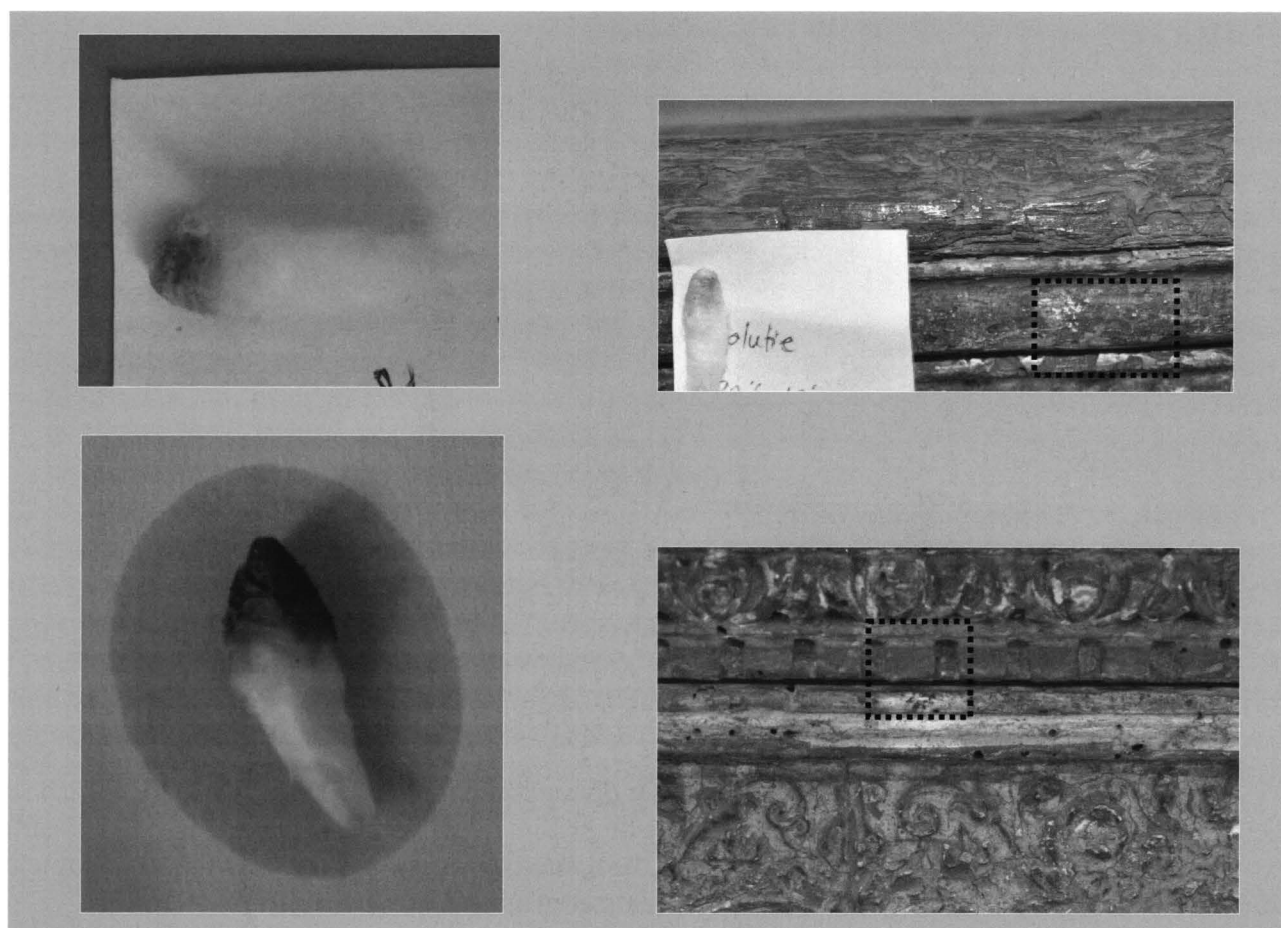
Detalii ale etapelor de lucru privind curățirea,
încleierea și fixarea stucaturii
Details of working stages on cleaning,
gluing and attaching stucco

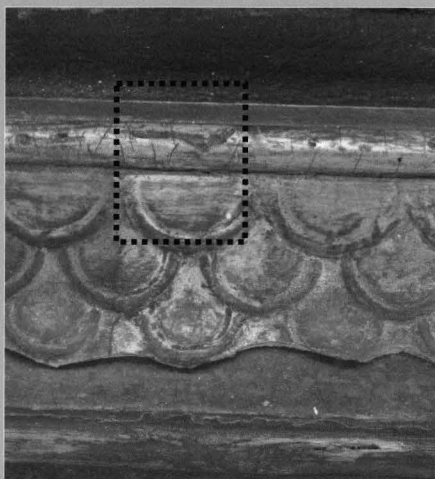
Au fost realizate operații de curățire mecanică și chimică pe suportul de lemn pentru îndepărtarea depozitelor de murdărie. Operația a fost realizată cu instrumentar adecvat și o soluție formată din apă, alcool etilic, amoniac, detergent C 2000.

În urma investigațiilor au fost efectuate o serie de teste cu diferite amestecuri de solvenți pentru identificarea soluției corespunzătoare. Un prim test de curățire a fost realizat cu un amestec compus din alcool izopropilic, amoniac, apă. Evaporarea rapidă a solvenților, cât și înmuierea greoaie a suprafeței nu au dus la un rezultat corespunzător. Alte teste au fost efectuate cu soluțiile 1-6 din școala rusească, dar fără rezultat. Teste cu un amestec pe bază de apă, alcool etilic, amoniac și detergent C 2000. În urma efectuării testelor de curățire am ajuns la concluzia că soluția compusă din amestecul de solvenți: apă, alcool, amoniac și detergent este cea mai eficientă pentru îndepărtarea murdăriei și vernis-ului degradat. La soluția existentă s-a mărit concentrația de amoniac în funcție de aderența și grosimea murdăriei. Pe zonele cu foiță foarte sensibilă s-a folosit alcool etilic. Datorită trecerii timpului materialele îmbătrânesc și citirea operei se face mult mai greoi, ca în cazul de față.

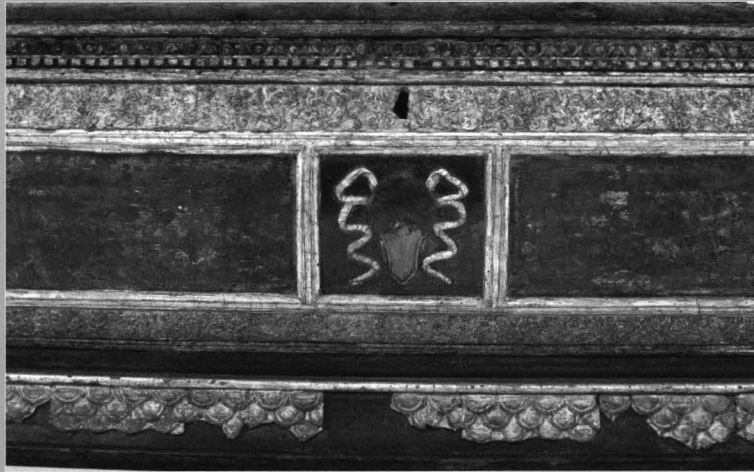
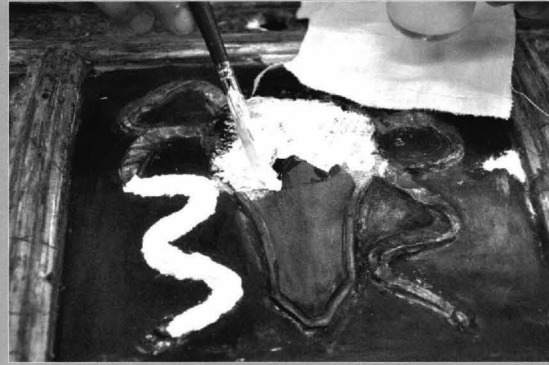
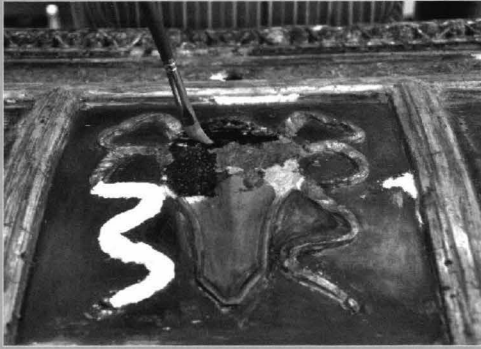
Teste de curățire cu diferite amestecuri de solvenți
Cleaning tests with different mixtures of solvents

În urma operației de curățire a ieșit la iveală o completare ulterioară în colțul inferior drept. Această completare nu prezintă decor în relief și foiță de aur, ca benzile ornamentale existente.

Detalii din timpul operației de curățire identificare - completare anterioară
Details during operation of cleaning identification - earlier completing

În urma intervențiilor neadecvate desfășurate pe caseta centrală aceasta este în pericol de a se pierde. Preparația pe care a fost aplicată culoarea este extrem de pulverulentă, iar pigmentul albastru extrem de sensibil chiar dacă a fost vernisat. Pentru rezolvarea acestei situații am consolidat suprafețele cu clei de iepure 5-7%, iar întregirea suprafeței s-a realizat cu un chit aplicat în mai multe straturi.

Detalii privind etapa de consolidare și chituire a blazonului
Details of the consolidation phase and grouting of heraldry

Preparația este un strat tampon cu rol izolator, dar și optic, putând să influențeze aspectul picturii. Scopul chituirii este acela de a duce lacuna la nivelul stratului pictural. Rolul chituirii constă în limitarea strictă a lacunei și de a putea fi foarte ușor de îndepărtat în caz de necesitate.

Ansamblu ladă în timpul operației de chituire
Chest ensemble during grouting operation

Retușul este o egalizare cromatică a părților care lipsesc în scopul redării liniarității imaginii. Rolul acestei integrări este pur estetic, ea presupune în primul rând mascarea zonelor chituite, dar și a accidentelor. Această operațiune s-a adaptat tipurilor, formelor și suprafețelor lacunare existente.

Detalii integrare cromatică
Details regarding the chromatic integration

Integrarea se realizează în culori de apă, zonele lacunare mai mici au fost realizate în tehnica rittoco (în puncte), după ce în prealabil s-a aplicat o culoare maro-roșcat pentru a putea aplica nuanța aurie care este translucidă. Retușul punctiform constă în juxtapunerea tonurilor care se recompun pe retina privitorului.

Detalii integrare cromatică
Details regarding the chromatic integration

Pentru vernisarea suprafețelor pictate am folosit rășină naturală damar dizolvată în terebentină. Hidrofugarea suprafețelor nepictate s-a realizat cu ceară de albine 25% dizolvată în White Spirit.

Ansamblu după vernisare
Ensemble after varnishing